

Castrum Bosisen: kje in kaj je bil?

(Prispevek za razmislek)

V svoji topografiji grajskih stavb na Gorenjskem je kastelolog Ivan Stopar obdelal tudi »domnevni grad Bosisen z neugotovljeno lokacijo nekje na Škofjeloškem«¹. Glede njegove lokacije opozarja, da so zaenkrat ostala brez odgovora vsa dosedanja razmišljanja o njej, za sam objekt pa ugotavlja, da ni bil srednjeveška grajska postojanka v današnjem pomenu besede grad², čeprav pred letom 1000 dokumentirana Bosisen in Rajhenburg na drugem mestu uvršča med najstarejša gradova na Slovenskem³. Poglejmo torej, kako je s to zadevo.

V darilnih listinah nemškega cesarja Otona II. (973–983), izdana 23. novembra 973, in njegovega naslednika Otona III. (983–1002), izdana 1. oktobra 989, je med topografskimi imeni, s katerimi je označena posest freisinškega škofa Abrahama (957–994) na današnjem škofjeloškem ozemlju, obakrat naveden tudi **castrum quod vulgo Bosisen uocatur**⁴.

Ob tisočletnici loškega gospostva je Pavle Blaznik še vedno ugotavljal⁵, da **lokacija gradu Bosisen** ostaja nerešena, kljub kar številnim poskusom raznih raziskovalcev. Tako ga je Anton Koblar iskal v okviru Črnega vrha⁶, Fran Kos pa najprej ob izviru potoka Božja (Božna, op. B. B.), nedaleč od Valterskega vrha, kjer je bila kmetija Bosen imenovana, oziroma je kasneje lokacijo opredelil⁷ kot območje kmeta Božnarja oziroma potoka Mala Božna; Pavletu Blazniku je vzbujala pozornost Frtica blizu Kremenika in izvira potoka Velika Božna⁸, s čimer se je strinjal tudi Milko Kos⁹; najbolj podrobno pa se je z lokacijo Bosisena ukvarjal Rajko Brank in jo iskal na območju Hribca v Puštalu pri Škofji Loki¹⁰. Blaznik je po analizi vseh teh iskanj ugotovil, da so se naslanjala predvsem na sorodnost med zapisanimi poimenovanji objekta (gradu) in nekaterih drugih topografskih oznak na tem geografskem območju, vendar vse primerjalne lokacije ne ustrezajo opisu njegovega položaja v izvirnih besedilih obeh citiranih darilnih listin; ponujalo pa se mu je v obravnavo območje Osovnika, kjer naletimo na ostanke treh gradišč¹².

V obeh darilnih listinah poteka opis meje jugovzhodnega dela podarjenega ozemlja takole¹³: od izliva Hotaveljščice v Soro naprej čez Soro do vrha gore, ki leži ob Sori in se širi proti vzhodu ter naprej po tej gori in po dolinah do gradu ... In se v izvirnem zapisu nadaljuje:

– v listini iz 973¹⁶:

«... usque ad castrum quod vulgo Bosisen uocatur et sic deorsum de ripa quantum extenditur unius iugeri longitudo usque ad uadum quem vulgo Stresoubrod uocant ...»

– v listini iz 989¹⁷:

«... usque ad castrum quod vulgo Bosisen vocatur, statimque de eodem castro usque in rivulum qui vocatur Goztehe, et cacumina montium ad Zouram respicientia perindeque ubi prefatus rivulus australi parte decurrens hostium vadit in Zouram, ac sic tractim dum Zoura hostium facit in Zauam ...»

Začetni del obravnavanih besedil je enak, razlikuje se samo v popisu meje od Bosisena naprej. Večje pa so razlike v slovenskih prevodih v srednjeveški latinščini zapisanih besedil, kakor so jih izoblikovali; za listino iz 973 Fran Kos in Primož Simoniti ter za listino iz 989 Fran Kos, Martin Benedik in Rajko Brank.

– Listina iz 973

Fran Kos (smiselni prevod)¹⁶:

«... naprej do gradu Bosisen, odtod navzdol k bregu Sore, tako da je vmes prostor za en oral zemlje do plitvine, katero ljudstvo zove Stresov brod ...»

Primož Simoniti (dobesedni prevod)¹⁷:

«... do gradu, ki se po ljudsko imenuje Bosisen, ter navzdol tolikšen del brega, kolikor daleč seže dolžina enega orala, do plitvine, ki jo po ljudsko imenujejo Stresov brod ...»

– Listina iz 989

Fran Kos (smiselni prevod)¹⁸:

«... do gradu Bosisen, odtod naprej do Gosteškega potoka in gorske vrhove, ki so nad Soro, potem do tja, kjer se Gosteški potok, prišedši od juga, izliva v Soro ter nato ob Sori do tja, kjer se ta združuje s Savo ...»

Martin Benedik (dobesedni prevod)¹⁹:

«... do gradu, ki se po ljudsko imenuje Bosisen, in takoj nato od istega gradu tja do potoka, ki se imenuje Gotzthe (? Goztehe, op. B. B.), pa do vrhov gora ob Sori in potem kjer se omenjeni potok na južni strani izliva v Soro, in tako nepretrgoma do tam, kjer se Sora izliva v Savo ...»

Rajko Brank (delni prevod od besede do besede)²⁰:

«... in takoj nato od tega gradu v potoček, ki ga imenujejo Goztehe, in vrhove gora proti Sori padajoče in kjer enako izvira potoček, pritekajoč z južne strani, zlivaje se v Soro ...»

Po navedenih opisih naj bi se Bosisen nahajal na območju, kjer se gorski greben, ki v vzhodni smeri teče preko vrhov in dolin (grap), po listini iz 973, prevesi navzdol k bregu Sore, in sicer, po listini iz 989, vzdolž bližnjega Gosteškega potoka, ki prihaja iz južno ob Sori ležečega hribovja in se vanjo izliva. Gre za gorski greben na desni strani Poljanske Sore, po katerem je od hriba Čelo po hribih in dolinah tekla proti vzhodu takratna južna meja darovane fevdalne posesti ter se preko Mlake (914 m), Ostroža (920 m), Kozjeka in Tošča (1021 m) spustila na Igaše,

šla nato čez Osovník (858 m) proti Močeradniku in Bosisenu ter po Gosteškem potoku dosegla Soro²¹.

Tako je bila makrolokacija gradu Bosisen nakazana že z listino iz 973 in potrjena z ono iz 989: območje iztekajočega se poljanskega oziroma polhograjskega gorskega grebena in Gosteškega potoka. S tem odpadejo vse druge, v spredaj predstavljenih iskanjih predvidevane lokacije, ki so temeljile na njegovemu podobnih poimenovanih naselij, zaselkov, domačij ali voda, kakor tudi razmišljanje v zvezi z območjem Puštala.

Območje vzhodnega robu poljanskega hribovja ob reki Sori obvladujeta gori Osovník (858 m) nad vasjo Gosteče in Hom (715 m) nad vasjo Draga, vendar slednja dva in nižje ob reki ležeči Dol niso nikoli bili v freisinški posesti²². Med iskaleci mikrolokacije za grad Bosisen sta območje Osovnika vzela v pretres samo Brank in Blaznik; prvi je v to možnost podvomil in iskal rešitev na sosednjem puštalskem območju²³, drugemu pa se je ponujala kot rešitev, ker so bili tod evidentirani ostanki treh gradišč²⁴, ali celo več, in še Gosteški potok izvira v njegovem pobočju. Vas Gosteče ima celo dva potoka: na zahodni strani Močeradnik ali Polinov potok, na vzhodni strani Vidmovec ali Mrvečev potok, ki je v listinah iz 973 in 989 označen kot mejni Gosteški potok²⁵. Južno nad vasjo so trije hribi, med njimi eden z imenom **Gradišče** (582 m)²⁶, ki ga obkrožata dve grapi vzhodnega potoka. Zahodni potok izvira višje pod vrhom Osovnika, kjer je v bližini Močeradnikove kmetije tako imenovano **Močeradnikovo gradišče**²⁷. Na sedlu južno pod Osovníkom pa je bilo pri Rožnikovi kmetiji evidentirano tako imenovano **Rožnikovo gradišče**²⁸. Še vedno na širšem območju Osovnika in v neposredni sosesčini gosteškega Gradišča, vendar onstran freisinške posesti, pa stoji južno od vasi Draga nad Grabnom, po katerem priteka Draški potok, še en hrib z imenom **Gradišče** (580 m)²⁹.

Takšno je bilo in je stanje pri dosedanjem iskanju lokacije gradu Bosisen. Menim, da na podlagi obravnavanih virov in iz njih izpeljanih sklepanj velja ugotovitev, ki se je ponujala že zgodovinarju loškega gospodstva Pavletu Blazniku: makrolokacija gradu Bosisen iz 10. stoletja je hribovje na severozahodnem območju gore Osovník nad reko Soro. Še vedno pa ostaja odprtih nekaj izstopajočih možnosti, kje naj bi bila njegova mikrolokacija. Katera izmed doslej evidentiranih lokacij gradišč na območju Osovnika oziroma kaka druga še neznan lokacija je prava – na to vprašanje nam morejo in morajo odgovoriti predvsem arheološki strokovnjaki, ki so si bili pred leti že ogledovali teren, do pravih raziskovanj pa še ni prišlo³⁰. Ker gre za eno najstarejših postojank svoje vrste na Slovenskem, ostaja med prednostnimi nalogami slovenske zgodovinske znanosti (ne samo interes lokalnih muzejskih zanesenjakov), da pride čimprej do ustreznih strokovnih raziskovanj.

Kastelolog Ivan Stopar odpira tudi vprašanje, kaj je castrum Bosisen sploh bil, če nikoli ni bil srednjeveška grajska postojanka v današnjem pomenu besede grad³¹. Pri iskanju odgovora na to vprašanje si skušajmo pomagati z drugim vprašanjem: Kaj **poimenovanje Bosisen** sploh pomeni?

Ob uporabi slovarja slovenskega knjižnega jezika sem slučajno opazil geslo *bosirati* z razlago, da gre za arhitekturni strokovni pojem, ki pomeni površinsko obdelati kamen⁵². V obeh darilnih listinah stoji zapisano, da se grad »po ljudsko imenuje Bosisen (lat. vulgo Bosisen uocator, prim. spredaj izvirna zapisa ter slovenska prevoda P. Simonitija in M. Benedika), sodobni slovar tujk pa prevaja latinsko besedo *vulgo s* po domače, v domači govorici⁵³. In ker grad ni bil poimenovan s slovensko ljudsko besedo, zapisovalčeva govorica pa je, ob uradno uporabljeni latinščini, prav gotovo bila nemška, sem si najprej pomagal s priročnim nemško-slovenskim slovarjem⁵⁴. Tam sta glagola *bosseln*, *bossieren* prevedena kot gnesti mavec, vosek oziroma obsekati kamen, samostalniki *Bossenwerk* pa z razlago, da gre za grobo izdelano zidovje, surovi zid iz lomljenca. To razlago potrjuje slovar nemškega jezika⁵⁵ z razlagami besed *bosieren*, *bosselieren*, *bosseln*, kar pomeni kamen grobo obsekati, oklesti, klesati. Herderjev konverzijski leksikon⁵⁶ pa ponuja naslednje vsebinske opredelitve: *bossieren*, *bosseln* (starovisokonemško Boſſſan = udarjati) pomeni grobo obdelati kamnito površino ali s kvadri kamna narediti utrdbo, zidovje, surov zid; *Bossage*, *Bossenwerk* ali *Mauerwerk* pa pomeni zgradbo iz neobdelanih ali grobo obdelanih kamnitih kvadrov npr. pri gradnji trdnjav, gradov, obzidij, mest.

Ob vseh teh nemških besednih izvedenkah, ki temeljijo na izhodiščni starovisokonemški obliki in ob podobno zapisanem poimenovanju našega gradu, se ponuja vprašanje o njihovi medsebojni jezikovni sorodnosti. Zlasti za samostalniške oblike *Bossage*, *Bossenwerk* in *Bosisen*, pri čemer prvi dve označujeta zgradbo iz neobdelanih ali grobo obdelanih kamnitih kvadrov in kar bi moglo veljati tudi za poimenovanje oziroma za opis našega objekta, v kakršnemkoli že stanju je bil proti koncu 10. stoletja. *Castrum Bosisen* naj bi potemtakem bil vsaj delno iz surovo obdelanega kamna narejena zgradba, gradišče, dvor ali utrdba⁵⁷ na obrobju hribovja ob vzhodni meji v letih 973 in 989 vzpostavljene freisinške fevdalne posesti na sedanjem škofjeloškem območju, o katerem pa v tistem in naslednjih obdobjih ni nobene informacije več⁵⁸.

Po vsem tem bi veljala domneva, da *Bosisen* ni bil grad v sodobnem strokovnem pomenu besede, da nikoli ni bil srednjeveška grajska postojanka niti zgodnje-fevdalna lesena utrdba iz otonskega obdobja, temveč da najverjetneje gre za ostanke nekdanje utrjene antične postojanke⁵⁹. – Tudi to, kaj in kakšen je *Bosisen* pravzaprav bil, nam morejo bolj razkriti samo nova arheološka raziskovanja.

Za dodatek v razmislek še o naslednji zadevi.

V letih 1763–1787 je bil izdelan vojaški kartografski opis za celotno habsburško monarhijo Avstrijo, v katerem je zajeto tudi slovensko geografsko območje⁶⁰. V njem sicer ni evidentiran *castrum Bosisen*, pač pa preseneti z nekim drugim podatkom.

V nemškem besedilu topografskih opisov se pojavlja krajevno ime **Bosirn**, v kopiji ustreznega zemljevida tudi kot **Boſtirn**. Gre za sedanje krajevno ime Pozirno, gručasto vas na polici pod južnim bregom Sv. Mohorja (948 m) v Šelški dolini, ob severovzhodni meji škofjeloškega freisinškega gospodstva. Vendar so v opisu vasi zabeleženi samo podatki o njeni oddaljenosti do sosednjih naselij (Ševlje, Šelše

Lajše, Besnica, Strmica), brez navajanja vojaško zanimivih značilnosti kraja in njegovega okoliša. Obe imeni sta vpisani na topografskih kartah ter vključeni v popis njihovega besedišča (toponomija) in v zaključno krajevno kazalo (indeks) publikacije. Pri tem zlasti preseneča sam zapis krajevnega imena Bosirn, ki je po obliki tako zelo podobno poimenovanju v tem prispevku obravnavanega gradu Bosisen, ležečega na območju Osovnika ob jugovzhodni meji škofjeloškega freisinskega gospostva.

Ali je v krajevnem imenu Bosirn za vas Pozirno nemara skrita še ena uganka o dvoru, gradišču ali utrdbi, kot naj bi bil Bosisen?

Opombe

- ¹Ivan Stopar, *Grajske starbe v osrednji Sloveniji*, I. Gorenjska. Tretja knjiga: Med Polhovim Gradcem in Smlednikom. Ljubljana 1998.
- ²Stopar *n. d.*, str. 16–17.
- ³*Enciklopedija Slovenije* (cit. ES) 3. Ljubljana 1989, str. 347, geslo Grad.
- ⁴Prim. Pavle Blaznik, *Škofja Loka in loško gospostvo* (973–1805), Škofja Loka 1973 (cit. Blaznik, *Loško gospostvo*); Dárilni listini cesarja Otona II. iz leta 973 o dodelitvi loškega ozemlja škofiji v Freisingu, *Loški razgledi* (cit. LR) XX, 1973, str. 11–16 (po objavi v: J. Zahn, *Codex Diplomaticus Austriaco-Freisingensis*, Wien 1870, str. 36–39, št. 37 in 38, prevedel Primož Simoniti); Karl Meichelbeck, Abraham, XV. freisinski škof (po objavi v: K. Meichelbeck, *Historia Freisingensis*, Freising 1724–1729, str. 173–189, prevedel Martin Benedik), *LR* 44, 1997, str. 20–21 (prevod Primož Simoniti), 25–26 (prevod Martin Benedik).
- ⁵Blaznik, *Loško gospostvo*, str. 12–13.
- ⁶A. Koblar, Loško gospostvo freisinskih škofov, *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* (cit. IMK) I, Ljubljana 1891, str. 57.
- ⁷Fr. Kos, Zgodovinske črtice o kranjski deželi, *IMK* XI, 1901, cit. po: Izbrano delo, Ljubljana 1982, str. 267.
- ⁸Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku (cit. *Gradivo*) II, Ljubljana 1906, str. 339.
- ⁹Blaznik, Kolonizacija Poljanske doline, *Glasič Muzejskega društva za Slovenijo* (cit. GMDS) 19, 1938, str. 4.
- ¹⁰M. Kos, Gradišče in Gradec v slovenskem srednjem veku, *GMDS* 22, 1941, str. 117; isti, *Gradivo za historično topografijo Slovenije I*, Ljubljana 1975, str. 35.
- ¹¹R. Brank, Castrum Bosisen po listinah najstarejši grad na Gorenjskem, *LR* XIX, 1972, str. 48–57.
- ¹²Blaznik, *Loško gospostvo*, str. 12 in 13.
- ¹³Prim. slovenski prevod v *LR* 44, 1997, str. 20 in 26.
- ¹⁴Prim. objavo v *LR* XX, 1973, str. 12 in pri Brank, *LR* XIX, 1972, str. 50.
- ¹⁵Prim. objavo pri Brank, *LR* XIX, 1972, str. 50–51, cit. po Fr. Kos, *Gradivo* II, str. 340.
- ¹⁶Po objavi v Fr. Kos, *Gradivo* II, str. 339 in *IMK* XI, 1901, cit. po: Izbrano delo, Ljubljana, 1982, str. 267, in citat pri Brank, *LR* XIX, 1972, str. 50.
- ¹⁷Po objavi v *LR* XX, 1973, str. 14 in *LR* 44, 1997, str. 20.
- ¹⁸Po objavi v Fr. Kos, *Gradivo* II, str. 382, cit. pri Brank, *LR* XIX, 1972, str. 51.
- ¹⁹Po objavi v *LR* 44, 1997, str. 26.
- ²⁰Po objavi v *LR* XIX, 1972, str. 51.
- ²¹Blaznik, *Loško gospostvo*, str. 11, 12 in 16.
- ²²Fr. Planina, *Škofja Loka z bližnjo okolico*, Ljubljana 1962, str. 108; isti v: *Krajevni leksikon Slovenije* (cit. KLS) I, Ljubljana 1968, str. 358, geslo Draga.
- ²³Brank *n. d.*, str. 51 isl.
- ²⁴Blaznik, *Loško gospostvo*, str. 13.
- ²⁵Planina *n. d.*, str. 108 in *KLS* I, 1968, str. 361; Blaznik, *Loško gospostvo*, str. 13.
- ²⁶Planina *n. d.*, str. 106 in *KLS* I, 1968, str. 361, Gosteče.

- ²⁷Blaznik, *Loško gospostvo*, str. 16, 413–414; Brank *n. d.*, str. 51; A. Koblar, *Zgodovina Sorške fave*, Ljubljana 1883, str. 62.
- ²⁸Koblar, kot v op. 27; Brank *n. d.*, str. 51; KLS II, 1971, str. 379; Govcjek.
- ²⁹KLS I, 1968, str. 358, Draga.
- ³⁰Na primer delovna skupina Inštituta za arheologijo Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani.
- ³¹Prim. op. 2.
- ³²*Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1. knjiga, Ljubljana 1970, str. 176.
- ³³Fr. Verbinc, *Slovar tujk*, Ljubljana 1970, str. 763.
- ³⁴Fr. Tomšič, *Nemško-slovenski slovar*, Ljubljana 1954, str. 156.
- ³⁵*Deutsches Wörterbuch*, Bertelsmann Lexikon-Verlag, Gütersloh 1968, 1971, kolona 736.
- ³⁶*Herders Konversations-Lexikon*, 3. izd., 2. zv., 1903, koloni 57 in 58 ter 5. zv., 1903, kolona 1470.
- ³⁷Herder, *n. d.*, 2. zv., kolona 537. Nemška beseda *das Castrum* je prevzeta starorimska oznaka za vojaške trdnjave oziroma utrjena naselja.
- ³⁸Prim. Blaznik, *Loško gospostvo*; M. Kos, *Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja*, Ljubljana 1955; I. Komelj, Gradovi na Gorenjskem, *Varstvo spomenikov XII*, str. 17; M. Žontar in M. Župančič, Terenske raziskave gradov na Gorenjskem, *Varstvo spomenikov XII*, str. 23.
- ³⁹Stopar *n. d.*, str. 16–17.
- ⁴⁰*Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, Zv. 4: Opisi, Karte, Ljubljana 1998. Za nas zanimive podatke vsebujejo: Opisi po sekcijah na str. 103 in 104, Toponomija sekcij na str. 201, Indeks na str. 232 in 270 ter Karti za sekcijo 159.